

RESTAURATIE ORGEL PETRAKERK VEENENDAAL

RAPPORT OVER DE NOODZAAK WERKZAAMHEDEN
AAN HET L. VERSCHUEREN-ORGEL

JAAP JAN STEENSMA ©
UTRECHT/CULEMBORG, JANUARI-FEBRUARI 2021/UPDATE JUNI 2024

FACTSHEET	
Titel	Restauratie Orgel Petrakerk Veenendaal
Opsteller	Jaap Jan Steensma (orgeladvies.nl) 06 3477 2693 jaapjan@orgeladvies.nl
Datum bezoek	6 januari 2021
Datum indiening rapport	12 februari 2021 / 1 juli 2024
Opdrachtgever	Protestantse Gemeente Veenendaal Dennenlaan 5 3904 KK Veenendaal https://www.petrakerk.nl/homepagina
Contactpersoon	dhr. Adri Cardol 06 4387 2958 cardolaj@msn.com
RCE-deskundige	drs. Wim Diepenhorst
Commissie Orgelzaken VKB	dhr. Kees Blijdorp
Monumentale Status	Gemeentelijk Monument
Belangrijkste aanbeveling	Noodzaak tot: - Restauratie

INLEIDING

Op 1 oktober 2020 diende de fa. Verschueren Orgelbouw BV (Ittervoort) een offerte in voor werkzaamheden aan het orgel van de Petrakerk Veenendaal. Medio december 2020 werd ondergetekende benaderd de offerte te bekijken en becommentariëren. Een daaropvolgend onderzoek aan het orgel vond plaats op 6 januari 2021.

Begin 2024 ontstond er een grote scheur in de 'Schwimmerbalg' die zich onder de laden bevindt. Door verlies van winddruk en hinderlijk geruis van ontsnappende wind is het orgel sindsdien onbespeelbaar.

In dit rapport wordt nader ingegaan op de waarde van het orgel, de aard van de noodzakelijke restauratie en de keuze voor de orgelmaker.

De registerslepen van de windlade van het Hoofdwerk

1. DE WAARDE VAN HET VERSCHUEREN-ORGEL

De Petrakerk is een jong monument uit 1960, en als zodanig erkend door de Gemeente Veenendaal. Het kerkgebouw geldt als het belangrijkste voorbeeld van kerkarchitectuur van D. Zuiderhoek uit Baarn. Een bijzonderheid is dat ook het uiterlijk van het orgel door deze architect ontworpen is. Daarmee vormt het instrument een eenheid met de overige architectuur. De foto van het orgelfront op de voorzijde van dit rapport dateert uit 1963.

Kwalitatief is het orgel van de Petrakerk is een prachtig voorbeeld van naoorlogse orgelbouw. Speciaal is daarbij op te merken, dat hier een orgelmaker uit het zuiden (dus rooms-katholieke deel) van het land een orgel heeft gebouwd voor een kerk die oorspronkelijk gereformeerd was. Dergelijke op het oog onverwachte samenwerkingen kwamen aan het begin van de jaren 1960 vaker voor, waarschijnlijk mede vanwege het feit dat noch de gereformeerde opdrachtgevers, noch de aannemers zich al te zeer wilden voegen naar de door de hervormde organisten en adviseurs (soms luidkeels) gepropageerde adviezen en idealen. De orgels die uit de samenwerking tussen de Orgeladviescommissie van de Gereformeerde Organistenvereniging (OAC v/d GOV) en orgelmakers als Verschuieren Orgelbouw ontstonden, getuigen van kruisbestuiving en kwaliteit. Samengevat is het orgel van de Petrakerk een getuige van een tijd van polarisatie tussen ‘hervormd’ en ‘gereformeerd’, en van een onverwacht artistiek bondgenootschap tussen ‘gereformeerd’ en ‘rooms-katholiek’.

Sinds de oplevering van het orgel in 1963 is het onderdeel gebleven van de onderhoudsportefeuille van de firma Verschuieren. Daarmee is het al die tijd dus ‘dealer-onderhouden’. Het orgel is daarbij ongewijzigd en artistiek dus nog geheel integer en in goede staat.

Als muziekinstrument voldoet het orgel aan de hoogste standaarden die aan een orgel uit 1963 gesteld kunnen worden. Het is soliede gebouwd met gebruikmaking van de best mogelijke materialen (o.a. mahonie, lood-tin-legeringen voor het pijpwerk, alsmede toepassing van roodkoper voor grote pijpen). Het orgel is voorzien van mechanische tractuur en het beschikt met een ruim aantal registers, verdeel over twee klavieren en pedaal, over veel muzikale mogelijkheden. De klankwereld waarop het orgel zich oriënteert, is die van de ‘oude muziek’ en van polyfonie, die juist in deze periode weer volop in de belangstelling kwam te staan. Daarmee is het orgel tevens een getuige van de ontwikkeling van de uitvoeringspraktijk in de jaren 1960.

Ten aanzien van de klank moet vooral de kwaliteit van de tongwerken genoemd worden. Tongwerken zijn registers die erg karakteristiek klinken, maar wat betreft makelij erg bewerkelijk zijn. In de naoorlogse orgelbouw zochten veel orgelmakers aansluiting bij oude bouw- en klankprincipes en in deze periode van ontdekking en experiment zijn vooral de tongwerken vaak minder overtuigend gelukt. Verschuieren zocht, anders dan veel andere Nederlandse orgelmakers, zijn inspiratie in de zuidelijke orgelbouw. De tongwerken binnen dit bedrijf werden uitgevoerd volgens zogenoemde ‘zuidelijke factuur’ en voor de klankgeving (intonatie) onderhield het bedrijf warme contacten met orgelmakers in Parijs. Het resultaat van deze aanpak is in Veenendaal nog altijd te beluisteren.

Illustraties

Een inkijkje in het Hoofdwerk van het Verschuieren-orgel, met links de sleeplade en rechts de ordening van het pijpwerk. Het mechanisch sleeplade-systeem werd in de gereformeerde kerken pas sinds het begin van de jaren 1960 toegepast (in de hervormde kerken al sinds de jaren 1940). Mogelijk is het orgel van Veenendaal het eerste orgel binnen deze gezindte dat voor het eerst weer volgens dit klassieke systeem werd gebouwd.

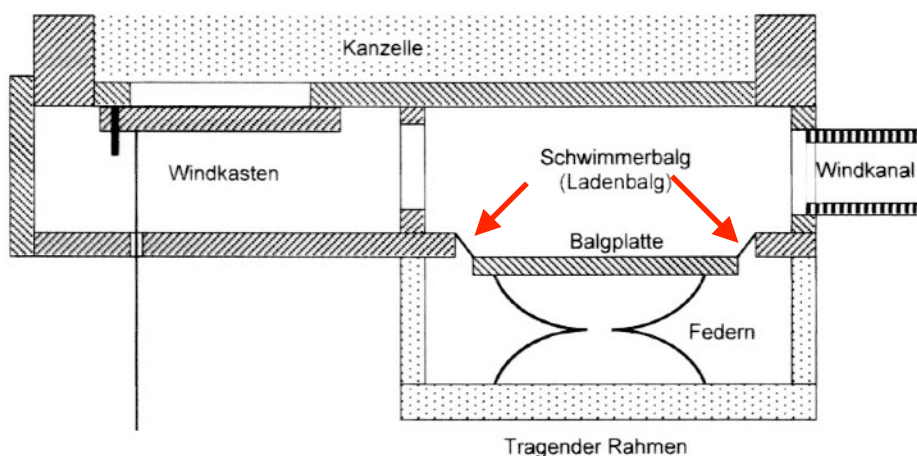
Aan het pijpwerk is de degelijkheid van het gebruikte materiaal te herkennen, alsook de kenmerkende vorm van enkele van de registers (gedekten, de 'kegelpijp', etc.). Geheel rechts op de rechterfoto zijn de mechanieken naar het Bovenwerk te zien.

Het register Trompet 8', gemaakt volgens de bij Verschuieren -als enige in Nederland- gebruikelijke 'zuidelijke factuur'.

2. DE NOODZAKELIJKE WERKZAAMHEDEN

Het orgel is inmiddels onbespeelbaar. De reden is dat leren onderdelen in de ‘verdeelstations’ (de windlades met ingebouwde windvoorziening) zijn gescheurd. De volgende afbeelding toont (schematisch) waar het probleem zich bevindt.¹

Het bovendee van de windlade wordt gevormd door de cancellen ('Kanzelle'). Boven die cancellen bevinden zich nog slepen en een afsluiting waarop de orgelpijpen staan (beide niet afgebeeld). Tijdens het spelen kan orgelwind vanuit de 'Windkasten' de cancellen bereiken wanneer het ventiel in de windkast al spelend door de organist wordt geopend. Deze wind wordt aangevoerd door het 'Windkanal' en komt terecht in de 'Schwimmerbalg' (NL: 'zwembalg'). De *Schwimmerbalg* is een blaasbalg die aan de bovenzijde star is afgesloten door de lade. Aan de onderzijde kan de balg wél bewegen. De bodem ('Balgplatte') kan namelijk op en neer gaan en helpt zodoende bij het reguleren van de winddruk. De *Balgplatte* zelf is van hout. De op- en neergaande beweging wordt bewerkstelligd door een leren stroken (aangegeven met de rode pijlen). Leer is een belangrijk materiaal in de orgelbouw, omdat het beweging en scharnieren mogelijk maakt, terwijl het in principe ook winddicht is. De precieze winddruk voor het orgel wordt met metalen veren ('Federn') nader afgesteld.

Het orgel van de Petrakerk heeft vier van deze windlades met ingebouwde *Schwimmerbalg*: een voor het Hoofdwerk, een voor het Bovenwerk en twee voor het Pedaal. Het probleem is nu dat de leren verbindingen (rode pijlen) in alle vier *Schwimmerbälge* kapot zijn gegaan als gevolg van slijtage en ouderdom; de verbindingen dateren uit 1963.

In oude orgels waren balgen en windlade gescheiden onderdelen. In het twintigste-eeuwse orgel was de *Schwimmerbalg* een uitvinding die zowel een heel strakke wind kon garanderen, alsook een systeem dat erg ruimtebesparend werkte. Het systeem had daarom veel voordelen. Het nadeel van het systeem is ook heel duidelijk: wanneer er een lekkage optreedt in het leer van de windvoorziening (hier: *Schwimmerbalg*), dan moet het gehele orgel worden gedemonteerd. Om die reden zal de restauratie van de balgen worden aangegrepen ook meteen alle andere mogelijke problemen preventief aan te pakken, om er zodoende zeker van te zijn dat het orgel na restauratie weer vele decennia kan spelen.

¹ Herkomst tekening: Roland Eberlein, <http://www.walcker-stiftung.de/Geblaese.html>.

3. DE KEUZE VOOR DE ORGELMAKER

Het Verschuieren-orgel is een type instrument dat in de jaren 1960 specifiek binnen dit bedrijf is ontwikkeld. Omdat Verschuieren veel van dit soort orgels zelf in onderhoud heeft gehouden en het personeel op traditionele wijze binnen het bedrijf zelf wordt opgeleid, is de meeste kennis en expertise ten aanzien van dit orgeltype nog altijd bij Verschuieren Orgelbouw aanwezig.

Verschuieren Orgelbouw is lid van de branchevereniging (Vereniging Orgelmakers in Nederland), waarmee het zich committeert aan de op initiatief van de overheid door de ERM opgestelde Uitvoeringsrichtlijn Historische orgels (URL 7010). Het bedrijf heeft bovendien leerwerkplaatsen beschikbaar om zodoende het vak van orgelmaken door te geven aan jongere generaties.

Inhoudelijk is de offerte-Verschuieren betrouwbaar en degelijk opgesteld. In het kort kan gesteld worden dat de aangeboden werkzaamheden noodzakelijk zijn, en sober en doelmatig in uitvoering. Dat demontage en montage van de onderdelen een relatief groot deel van de begroting vormen, heeft een technische oorzaak die hierboven is uiteengezet.

Financieel gezien is de offerte redelijk. Het aantal berekende uren en het uurtarief (€ 70,00 excl. BTW) komen overeen met wat andere orgelmakers zouden rekenen. Eventuele korting door inzet van vrijwilligers kan pas na afloop worden berekend, wanneer duidelijk is hoeveel uren vrijwilligers daadwerkelijk hebben uitgespaard. Het is zeer klantgericht dat een orgelmaker bij dit gespecialiseerde en delicate werk de mogelijkheid biedt zelf mee te helpen.

Omwille van de totaalbegroting en het momentum, zou ik willen adviseren de optie (beleren magazijnbalg, dit is een andere balg dan de zwembalgen) wél te begroten. Mocht de toestand van de balg zeer goed blijken, dan kan dit tijdens uitvoering worden verrekend als minderwerk.

JJS

01/07/'24